

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՏԵՂԵԿՈՒԹԻՒՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

Ս ԵՆԵՊԷՆԻ ԴԱՂԱԿԻՆ ՆՈՐ ԱՎԱԿԱՆԻՆԵՐ :

ՍԵՐ օրագրիս պաշտօնն ու վախճա-
նը ինչուան հիմա տարբեր եղած ըլլա-
լով հասարակ լրագրաց վախճանէն՝
թէպէտ և ըստ ինքեան չպարտաւորիր
քաղաքական լուրեր պատմելու, բայց
ստոյգ ու մեծամեծ դիպուածները գէթ
երբեմն որ պատմեր է՝ տեսեր ենք որ
հաճոյ եղած են ընթերցողաց : Սէյմը
աս պատճառաւ, մէյմըն ալ որ Վերմա-
նիոյ ու Վաղղիոյ զանազան լրագրաց
պատմածներուն ուղիղը հաստատուի և
ծուռը շտկուի գէթ ըստ այսմ մասին,
կը զնենք հոս Ս ԵՆԵՏԻԿ քաղաքին ա-
զատութեան համառօտ պատմութիւ-
նը. մանաւանդ որ մենք աս դիպուած-
ներուն մէկ մասին ականատես եղած,
մէկ մասն ալ ականատես ու հաւատա-
րիմ մարդկանց վկայութեամբը ստու-
գած ըլլալով՝ կը պարտաւորինք նաև
հոս գտնուած աղբային անձանց և ա-
շակերտաց ապահովութիւնն ու հանգս-
տութիւնը աս միջոցով հրատարակել
աղբայնոց, և ամբողջ ու վստահելի տե-
ղեկութիւն մը տալ եղածներուն վրայ :

Րանի որ Պիոյ լններորդ սրբազան
պապը հռովմայ քահանայապետ ըն-
տրուեցաւ, ու սկսաւ իր ժամանակաւոր
տէրութեան կառավարութիւնը բարե-
կարգել, ոչ միայն իր հպատակաց՝ այլ
և օտարաց զարմանալի կերպով մը սի-
րելի ու մեծարելի եղաւ, ինչպէս որ
ամենուն յայտնի է : Սանաւոր կեր-
պով մեծ ազդեցութիւն ունեցաւ իր
անունն ու բռնած ճամբան բոլոր խա-
լիոյ բնակչացը վրայ, այնպէս որ Վեյցէ
Պիոս լններորդ ձայնը կարծես թէ մե-
ռելոց յարութիւն տուող փողի մը ձայն
եղաւ իրենց մէջ :

Եւրոպայի այն տէրութիւններն ալ
որ սահմանադրական կառավարութիւն

ունին՝ ախորժելով մը կը դիտէին ու կը
զուլէին Պիոսի ջանքը, գիտնալով որ
Եւրոպայի հիմակուան բարեկիրթ ու
յառաջագէմ ազգաց յարմար կառավա-
րութեան կերպը աս է. ասանկ էին
գլխաւորապէս Նիգղիացիք ու Վաղ-
ղիացիք. իսկ միապետական կառավա-
րութեանց մէջ Նստրիոյ ան ապէնի կա-
ռավարութիւնը հարկաւ կը տագնապեր
ան բաները տեսնելով. վասն զի խա-
լիոյ մէկ մասը արդէն իրեն ձեռքն էր,
մէկալ մասին վրայ ալ ինչուան աս Վա-
պին ընտրուած ժամանակը ինքը ազդե-
ցութիւն շատ ունէր. գիտէր որ իրեն
հպատակ խալացիները մեծամեծ
տոգոհութիւններ ունէին իրեն դէմ,
ու ատեն ատեն աս տոգոհութիւնները
թէ գրուածքով և թէ ոտք ելլելով
յայտներ էին, և երբ ալ ըլլայ՝ առիթ
մը գտածներնուն պէս բոլորովին իրմէ
զուլիս քաշելու պատրաստ էին. ասանկ
էին Ռոմպարտիա և Ս ԵՆԵՏԻԿ նա-
հանգներուն բնակիչները : խալիոյ
ինքնագլուխ մանր տէրութիւններուն
մէջ ալ մեծամեծ շարժումներ կը
տեսնէր, որով կամաց կամաց իրարու
հետ միանալով՝ գէթ դաշնակցութիւն
մէկ ազգ ու մէկ ինքնագլուխ ազատ
երկիր մը ձեւանալ կը ջանային. կը հաւ-
կընար թէ ան շարժումներով անտա-
րակոյս իրեն հպատակ խալացիներն
ալ պիտի գրգռին ու զինքը նեղը պիտի
ձգեն : Ս կասկածներն ու վախերը
գրով ալ յայտնեց Սեթթէնիք իշ-
խանը Նիգղիոյ ու Վաղղիոյ տէրու-
թեանց. բայց անոնցմէ աս խոհեմ պա-
տասխանս առաւ թէ ոչ իրենք և ոչ
Նստրիան պէտք է խառնուին խալիոյ
ազատ տէրութեանց ներքին գործողու-
թիւններուն, մանաւանդ թէ պէտք է
հաւնին ու օգնեն ալ անոնց գովելի
ջանքին՝ խորհրդով ու բարի օրինակով :
Տեսաւ Սեթթէնիք, որ առած պա-
տասխանը ուղածին պէս չէր. բայց
պէտք եղաւ որ լռէ, ու մէկ կողմանէ
խալիոյ ինքնագլուխ տէրութեանց բա-
ներուն չխառնուիլ ցուցնելով՝ մէկալ
կողմանէ սկսաւ խալիան խուսի խուսի

զօրքերով լեցնել ու սահմանազուխները ամրացնել։ Չանք ըրաւ որ ինչուան սահմանէն ալ անդին անցնի պատճառանքով մը, և Ֆերրարա քաղաքին տիրեց՝ որ Պապին տէրութեան մասն է։ Բայց թէ Պապը և թէ մէկալ տէրութիւնք բողոքեցին այն անիրաւութեանը դէմ, ու պէտք եղաւ որ զօրքը Ֆերրարայէն ետ քաշէ։

Ինչ միջոցին Խտալիոյ ամէն տէրութեանց շարժմունքը, եռանդը, ազգասիրութիւնը կը բորբոքէր։ ան տեսնելով Լոմպարտիոյ ու Վենետիկոյ գաւառներուն բնակիչներն ալ՝ սրտերնին կ'եփէր որ իրենք ալ քանի մը ազատութիւն ձեռք ձգեն՝ նաև Լէստրիոյ հպատակ մնալով։ ուստի հասարակ ժողովուրդը հազար ու մէկ խօսքեր ըսելով ու ասդիս անդին գրելով իրենց միտքը կը յայտնէին։ իսկ օրէնսգէտ ու խոհեմ մարդիկ սկսան մէկզմէկ յորդորել որ օրինաւոր կերպով պահանջեն Լէստրիոյ տէրութենէն այն ազատութիւններն որ նոյն իսկ Լէստրիան Խտալիոյ աս մասերուն տիրած ժամանակը, այսինքն 1813^{ին}, գրով խոստացեր էր տալ կ'ըսեն, ու միայն մէկքանին տուած ըլլալով՝ կամաց կամաց ոչ միայն անոնք ետ առեր էր, հապա նաև նոր նոր ծանրութիւններ աւելցուցեր էր իրենց վըրայ։ Տեսաւ տէրութիւնն որ ասոնց պահանջմունքները՝ գէթ ըստ մեծի մասին՝ իրաւացի են։ ուստի հրաման տուաւ որ մէջերնէն մարդիկ ընտրեն, ու անոնց ձեռքովը իրենց խնդիրները առաջարկեն կայսեր։

Խտալացիք աս բաներէս յոյս առած՝ քիչ մը հանդարտածի պէս էին, բայց շատն ալ մեծ անհանգստութեան մէջ էին։ Իսկ անհանգստութիւնը աւելի շատցաւ երբոր տեսան Խտալացիք որ տէրութիւնը դեռ իրենց խնդիրքներուն պատասխան մը չտուած՝ սկսաւ սաստիկ զգուշութիւններ ընել, և նախ այն առաջարկութիւններն ընողներուն զխաւորները՝ որ էին Վենետիկէն Վանիէլ Վանին փաստաբանը, և Վիկոլայոս (Դ)ոմինգէոյ մատենագիրը, մէ-

կալ քաղաքներէն ալ ուրիշ քանի մը հոգի բռնեց բանտ դրաւ։ երկրորդ՝ առաջ որ բոլոր Խտալիոյ մասին մէջ 30,000 զօրք հազիւ ունէր՝ ան միջոցին այնչափ շատցուց անոնց թիւն որ ինչուան 150,000^ի հասաւ կ'ըսէին։ Իսկ ալ բաւական չեպելով, զանազան սպառնական հրովարտակներ հանեց տժգոհ Խտալացուց դէմ։ Ինչուան պատերազմական օրէնք ալ հրատարակեց, որ սոսկալի պատիժներ կը սպառնար Խտալացուց՝ թէ որ ինչ և իցէ կերպով կամ նշանով և կամ խօսքով ցուցնել ուզէին իրենց ազատասիրութիւնը և տէրութեան դէմ թշնամութիւնը։ և աս օրէնքին գործադրութիւնը պիտի սկըսէր մարտի 13^{ին}։ Խտալացուց դառնութիւնն ու կատաղութիւնը այնչափ էր աս բաներուս վըրայ որ մեծ ու պզտիկ՝ հարուստ աղքատ՝ ամէնքն ալ տրտում տիտուր կը պտըտէին տարակուսած, ու աս տարի բարեկենդանին ամէն քաղաքական ուրախութիւններէն ու սովորական հանդէսներէն ետ կեցան։

Իսկ վիճակիս մէջ էին Վենետիկոյ ինչպէս նաև Լոմպարտիոյ բնակիչները՝ երբոր լեցին Վաղղիոյ վերջի խռովութիւնը, թագաւորին ձգուին ու հասարակապետութեան հաստատուիլը։ ասով սիրտ առին որ իրենց յոյսն ալ աւելի շուտով ու դիւրաւ կատարուի։ վասն զի Վաղղիացիք հասարակապետութիւն ըլլալէն ետքը՝ բնական կերպով մը աւելի սեր ցուցնել սկսան Խտալացուց վըրայ ընդհանրապէս։ Ինչկէց՝ ի զատ Խտալացուց քաղաքագէտ իմաստունները տարակոյս չունէին որ Վաղղիոյ աս մեծ փոփոխութիւնը շատ ազդեցութիւն պիտի ունենայ Եւրոպայի ուրիշ տէրութեանց վիճակին վըրայ ալ, որով անշուշտ մեր ազատութիւնն ալ աւելի պիտի դիւրանայ կ'ըսէին։ Իրաւընէ, Վաղղիոյ յեղափոխութեան լուրը Ինգղիա ու Վերմանիա հասածին պէս՝ մեծ ուրախութիւն եղաւ հասարակ ժողովրդոց, ան ուրախութիւնը շուտ մը աճեցաւ սաստկացաւ, ու վառեց բորբոքեց այն ազատութեան սի-

րոյն կրակը՝ որ ամէն տեղ արդէն կը միտար, ու այսպիսի փոթորիկի մը փչելուն կը սպասէր: Պատէնի, Պաւերայի ու Պրուշի տէրութիւններէն սկը սաճ՝ ինչուան Վերմանիոյ ամենէն սլըզտիկ դքսութեան ժողովուրդները ոտք ելան ու սկսան խնդրել իրենց գլխաւորներէն ազատութիւն տպագրութեան, ժողովուրդը զինելու հրաման, սահմանադրական կառավարութիւն, հասարակաց խորհրդարան և այլն. այն տէրութիւններն ալ սկսան կատարել իրենց հպատակաց խնդիրները:

Սիւրսի Սեթթէնիք իշխանն էր որ ոչ միայն միտքը դրած էր որ ամենեւին իր ճամբան չփոխէ, այլ նաև ուրախութիւն մը կը ցուցնէր Վաղղիոյ խռովութեանցը վրայ՝ ըսելով թէ՝ «Մէյն ալանն» որ Վաղղիացիք Ստալիոյ ու Վերմանիոյ տակը կը փորէին՝ ատենէն առաջ բռնկեցաւ ու ճաթեցաւ Պարիզու մէջ, ու մեզի ատեն տուաւ որ ըզգուշանանք ու դիմացնիս փորուած անդունդին մէջ չիյնանք: Քայց խաբուեցաւ: Քսան օր չանցաւ վրան, այն ալանը Սենայի մէջ ալ ճաթեցաւ. որով ինքը Սեթթէնիք իշխանութենէն ձգուեցաւ, ու փախչելով հազիւ ազատեցաւ այն ամենահանդարտ կարծուած ժողովրդեան ձեռքէն: Իրեն հետ վերցուեցաւ նաև այն կառավարութեան կերպը որ Քստրիոյ կայսեր ալ հաճոյ չէր՝ թող թէ հպատակներուն և օտարաց, ուստի ուր որ աս աւետիտը լուեցաւ՝ Լարուայի ամէն կողմը շատ մեծ ուրախութիւն եղաւ:

Քայց ո՞վ կրնայ պատմել Ստալիոյ ժողովրդոց ցնծութիւնը. Սեթթէնիքին իյնալը կարծես թէ իրենց ազատութեանը աւետիտն էր, այնպէս ամէն տեղ սկսան ոտք ելլել. աւստրիական տէրութեան իշխաններն ալ սասանած՝ ինչ ընելիքնին չէին գիտեր: Քն իրեք օրն որ Սենայի մէջ խռովութիւնը երթալով մեծցեր էր, ու կայսրը ժողովրդեան ուզած բաները կատա-

րել խոստանալով հազիւ քիչ մը հանդարտեր էր, Ստալացոյ ազատութեանը նոր դարուն սկիզբն եղան զարմանալի կերպերով. . . Քայց մենք աս անգամ Սենետիոյ ազատութիւնն պատմութիւնը դնենք, անով մէկալ քաղաքներունն ալ քիչ շատ կ'իմացուի:

Սենայի խռովութեան ձայնը մարտի 15^{ին} հռչակուեր էր Սենետիկ. քայց ժողովուրդը դեռ կէս իրաւ՝ կէս երազի պէս բան մը սեպելով այն լուրերը, իրարու պատմելու և ասկէ ետքը բաղդերնիս պիտի բացուի ըսելու հետ էին: Լարու օր անցաւ, մարտի 17^{ին} ձայն ելաւ թէ կայսրը զրոց քննութիւնը վերուցեր է, ու հրաման տուեր է որ Քստրիոյ հպատակ ամէն գաւառներն ալ իրենց երեսփոխանները խորհեն Սենայի չորս ամիսէն, ու սահմանադրական ըլլայ ասկէց ետքը Քստրիոյ կառավարութիւնը: Քստրիոյ խոստմունքները որչափ ալ ուրախալի ըլլային՝ մեծ ազդեցութիւն մը չըրին և ոչ Սենայի ժողովրդեան՝ թող թէ Ստալացոյ վրայ. մէյմը որ բռնի կերպով մը առնուած էին այն խոստմունքները, ինչպէս որ Սենայի լրագիրներն ալ կը վկայէին. մէյմըն ալ որ բաները այն աստիճանի փոխուելէն ետքը՝ Քստրիոյ հպատակները ամէնն ալ ուրիշ շատ աւելի ազատութիւններու կը սպասէին, ուստի շատը կը կանչէին թէ Քստրի, ուշ է:

Քայց Սենետիոյ ժողովուրդը իր սովորական խաղաղասէր ու բարեսիրտ բնութեամբը աս լուրերուն վրայ մեծ ուրախութիւն ցուցնելով՝ նոյն օրը ժողովուեցաւ սրբոյն Սարկոսի հրապարակը, և «Եցցէ սահմանադրութիւն, Եցցէ կայսրն, Եցցէ քաղաքապետն», կանչելով, նախ և առաջ ամէնքը մէկ բերան խնդրեցին որ իրենց իրաւանցը երկու ախոյեանները, այսինքն Սոմմազէոյ ու Սանին, արձրկուին ելլեն բանտէն: Քաղաքապետը, որ էր Փալֆի կոմսը, չկրցաւ չէ ըսել. վասն զի չէ ալ ըսեր նէ՝ ժողովուրդը բռնութեամբ պիտի կոխեր բանտը, դռները պիտի

բանար . հրամանը տրուելուն պէս վազեցին բանտը , հանեցին ան երկու կրտսերները , և ուսերնուն վրայ բռնած՝ յաղթանակաւ տարին հրապարակը . հոն « Կեցցէ՛ թոմմաղէոյ , Կեցցէ՛ Սանին , Կեցցէ՛ Խտալիա » , կանչելով պտրտցուցին զիրենք ու ինչուան տներնին տարին անթիւ բազմութեամբ : Երբ պէս նոյն հանդիսով գնացին ազատեցին նաև ուրիշ անձինք ալ որ քաղաքական յանցաւորի անունով բանտ դրուած էին : Տեսնելու հանդէս մըն էր ան օրը ժողովրդեան ցնծութիւնը . ամէնքն ալ մեծ ու պզտիկ՝ Խտալիոյ եռագոյն դրօշակները բացած (կանանչ , ձերմակ ու կարմիր) , և կամայն գոյներով ժպտաւէններ ու ծոպեր դրած կուրծքերնուն ու գլխարկներնուն վրայ՝ վեր վար կը պտրտէին փողոցներն ու հրապարակները , ուրախակից ըլլալով իրարու և կանչելով անդադար , « Կեցցէ՛ Խտալիա , Կեցցէ՛ Պիոս Լաներորդ , Կեցցէ՛ Սենետիկ » , և այլն :

Վիսոս որ այն օրուան ուրախութիւնը բոլորովին առանց տրտմութեան չը վերջացաւ . վասն զի տէրութիւնը կասկածելով՝ հրամայեց որ բոլոր զինուորները դուրս թափին , փողոցները շարուին , ու ժողովուրդը հրապարակէն ցրուեն . ժողովրդեան մէջէն ոմանք չուզելով մտիկ ընել , քանի մը հոգի վիրաւորուեցան զինուորներէն , մէկ հոգի մըն ալ բազմութեան մէջ կոխկրուտուելով մեռաւ :

Երկրորդ օրը , մարտի 18^{ին} , ժողովուրդը կարծես թէ նախընթաց օրուան ուրախութիւնը մոռցեր էր , ու նորէն տրտում տխուր՝ մանաւանդ թէ շփոթած կերպով մը կը պտրտէր . շատ խանութներ գոց էին , և անանկ հանդարտութիւն մը կը տեսնուէր քաղաքացւոց վրայ որ փութորիկ մը փրթելու մօտ ըլլալուն տարակոյս չկար : Կէսօրուան մօտիկ հասարակ ժողովրդէն քանի մը մարդիկ ու տղաք սրբոյն Սարկոսի հրապարակին մէջ երկու խրուած զինուորներու նախատինք մը կ'ընեն . անոնք թուրերնին քաշելուն ջնար ,

ժողովուրդը վրանին կը դիզուի՝ քարով փայտով կը ծեծէ զիրենք , այնպէս որ հազիւ հոնտեղի զինուորանոցը կը փախչին : Են միջոցին քաղաքին դիմացը կեցող պահապան նաւէն երկու անգամ թնդանթ նետեցին . այն նշանէն զինուորանոցներուն մէջ որչափ զինուորներ որ կային դուրս թափեցան : Հրապարակին մէջ կեցող ոմբաձիգ ըսուած գունդին հրաման եղաւ որ հրացաննին պարպեն հոն դիզուած ժողովրդեան վրայ . անոնք որովհետեւ Խտալացի էին ազգաւ՝ հրացաննին դէպ 'ի վեր օդուն մէջ պարպեցին . բայց հրապարակին մէկալ կողմէն ներս մտաւ Վինսքի ըսուած գունդը՝ որ խրուած էին , ու հրամանը լսածին պէս կրակ թափեցին ժողովրդեան վրայ : Ժողովուրդը իրար անցած՝ սկսաւ փախչելով , բայց քանի մը հոգի հոն ընկան մեռան , շատ մարդիկ ալ վիրաւորուեցան : Սարսափն ու տրտմութիւնը տիրեց քաղաքին վրայ , ամէն մարդ մէկդի քաշուեցաւ , զօրքերն ալ դարձան իրենց զինուորանոցները մօտն :

Են միջոցին քաղաքացւոցմէ մէկքանի սրտոտ մարդիկ , որոնց գլխաւորն էր Սանին փաստաբանը , գնացին Պաշտօնակալաց ատեանը՝ և առաջարկեցին որ քաղաքը հանդարտութեան մէջ պահելու և ուրիշ նոր նոր խռովութեանց պատճառ չտալու համար՝ շուտ մը քաղաքական պահապան զօրք՝ հաստատուի : Հաւանեցան պաշտօնակալները , շուտ մը աղերսագիր մը շինեցին ու գնացին մէկէն քաղաքապետին ձեռքը տուին . նոյն խնդիրքն ըրաւ նաև պատրիարկը , և ուրիշ շատ երևելի անձինք : Փալֆի քաղաքապետը դեռ Սենայէն հրաման մը չունէր աս բանին համար . բայց տեսնելով որ ուշացնել չըլլար՝ Օլիւսպարապետին հետ խորհուրդ ըրաւ ու տուաւ հրամանը : Ժողովուրդը աս լսածին պէս՝ ամէնքը վազող վազողի եղան որ զինուոր գրուին , քանի մը վայրկենի մէջ հրապարակները լեցուեցան զինեալ

պահպաններով, և քաղաքը բոլորովին հանդարտեցաւ :

Երբ իրիկունը ուշ ատեն շոգենաւ մը հասաւ (Երեստէն Ս) ենետիկ՝ կանանց ու կարմիր լապտերներով, ու մէջքինները սկսան կանչել ուրախութեամբ. « Երեցէ՛ Ս ենետիկ, Երեցէ՛ Սահմանադրութիւն », : Ժողովուրդը վազեց ծովեզերքը, ոմանք ալ նաւակներ մը տաճ՝ շոգենաւուն մօտեցան, իմացուցաւ որ (Երեստացիք մասնաւոր շոգենաւով մը ուզէր են սովորական թղթաբերէն առաջ Ս ենետիկ հասցընել կայսեր տուած սահմանադրութիւնը : (Երեցէ՛ Ս ենետիկցիք արդէն սկսէր էին այն սահմանադրութիւնը գործնական կերպով վայելել, բայց երբոր Փայֆի քաղաքապետը ելաւ պալատին պատըզամէն կարգաց կայսերական հրովարտակը, անպատմելի եղաւ ժողովրդեան ցնծութիւնը. մէկէն ի մէկ պատուհանները լուսաւորեցին, ու ինչպէս որ սովորութիւննին է՝ պատուհաններէն դիպակներ, գոյնզգոյն լաթեր ու գեղեցիկ կապերտներ կախեցին, եռագոյն դրօշակներ բացին, հրապարակին մէջի փառաւոր ժողովարաններէն երկուքին անունները փոխեցին, մէկուն անունը դրին (Սահմանադրութիւն) մէկայլինը Սահման, ու գրեթէ բոլոր ան գիշերը և երկրորդ օրը, որ կիրակի էր, ուրախութեամբ անցուցին. քաղաքացի զօրքը երթալով շատցաւ, և աւստրիական զօրաց մեծ մասը՝ որ Խտալացի էին՝ քաղաքացւոց հետ սկսան մեծ ընտանութեամբ վարուիլ :

Երկրորդ օրն ալ նոյնպէս խաղաղութեամբ անցաւ, բայց երրորդ օրը, մարտի 21-ին, մէկ անհանգստութիւն մը տիրեց բոլոր քաղաքացւոց վրայ որ պատճառը թերևս իրենք ալ ամէնքը չէին գիտեր. միայն աս կը տեսնէին որ գերմանացի պաշտօնատէրները, աւստրիական Խտալացի իշխաններէն ոմանք, քաղաքապետին ընտանիքը և ուրիշ շատ աւստրիացիներ կը ձգէին կ'ելլէին քաղաքէն. քաղաքացի զօրքերը բաւական զէնք չունէին, աւստրիացի զօրքերը իրենց զինուորանոցներուն մէջ կարծես

թէ պատերազմի կը պատրաստուէին, մէկ կողմանէ ալ նաւարանէն՝ տեսակ տեսակ ռումբեր և ուրիշ հրազէնքի նիւթեր կը կրէին զինուորները և քաղաքին պահպանութիւն ընող մեծ նաւուն մէջ կը լեցընէին :

Հասարակ ժողովուրդը աս բաներ տեսնելով ու իրարմէ վախնալու բաներ լսելով՝ մեծ տազնապի մէջ էին. ստոյգ բան մը չէին գիտեր, բայց գիտնային ալ նէ՝ առանց զէնքի բան մը չէին կրնար ընել. ուստի խուռն բազմութեամբ եկեղեցիները կը դիմէին աղօթքի, և մանաւանդ սրբոյն Սարկոսի տաճարը՝ ուր նոյն առաւօտը սուրբ Եստուածածնայ հրաշագործ պատկերը բանալ տրւեր էր պատրիարքը : Իսկ քաղաքացի զինուորներէն ոմանք իրարու իմացուցին թէ քաղաքը վտանգի մէջ է. խօսք դրին մէջերնին որ պէտք է մահը աչքերնիս առնունք ու երթանք տիրենք նաւարանին, ան ատեն ալ վախ մը չէնք ունենար. բայց աւելի խոհեմները խորհուրդ տուին որ քիչ մըն ալ սպասեն :

Երիկուն գէմ նաւարանին գործաւորներուն մէջ խռովութիւն մը սկսաւ : Երբ, ինչպէս նաև քաղաքացւոց մեծ մասը, սաստիկ ատելութիւն ունէին Սարկոսի անունով ծովային զօրավարի մը դէմ՝ իր չափէ դուրս խստութեամբ ու անգթութեամբ համար. տեսան որ ինքն է նաև հրամայողը որ նաւեր ու նաւակներ լեցուին ամէն տեսակ կրակ ձգող նիւթերով ու քաղքին այլ և այլ կողմերը խրկուին. ուստի կատաղաբար վրան վազեցին որ սպաննեն. բայց քաղաքացի զինուորները վերայ հասնելով՝ ազատեցին զինքն ու ապսպրեցին որ մէյմըն ալ նաւարանին մէջ չերևնայ : Են գիշերը բոլոր ժողովրդեան մէջ աս ձայն տարածուցաւ թէ Սարկոսի միտք ունի եղեր յանկարծակի կրակ տալու քաղաքին և մեծ մասը մոխիր դարձրնելու. և թէ կազի գործարանին մօտ ալ ահան մը բացեր է ծածուկ, ու դիւրավառ նիւթեր և թնդանութներ դրեր է հոն որ

կազին ճամբան բռնկցնէ, որ ան միայն բաւական էր քաղաքին գլխաւոր ու գեղեցիկ կտորը քանդելու՝ բիւրաւոր անմեղ մարդկանց արիւնք մտնելով։ Վաղաքացի զինուորները շատ աշխատեցան որ հանդարտեցնեն ժողովուրդը՝ ըսելով թէ ալ Սարինովիչը նաւարանին դռնէն ներս ոտք պիտի չկոխէ, և թէ պահապան նաւուն մէջ հրազէնք ու խրուած զօրք չմնաց։

Բայց Սարինովիչ չգիտցուիր թէ ինչ մտքով՝ երկրորդ առաւօտը, այսինքն մարտի 22^{ին}, սովորական ատենէն ալ առաջ կ'ելլէ կ'երթայ նաւարանէն ներս կը մտնէ։ Վանի մը պաշտօնատեարք զինքը հոն տեսածնուն պէս՝ կը ստիպեն որ շուտ փախչի ազատի անկէց, նաւակ մը կը խոթեն զինքն ու դէպ 'ի ծով կը տանին, կը տեսնեն որ երկրթէ վանդակով դուռը գոց է։ Երթանք բալլիքները գտնենք բերենք ըսելուն չմնար, կ'իմանան գործաւորները, վրայ կը հասնին բազմութեամբ, կը սկսին յիշոցներով կանչուրուտել կատաղաբար ու յարձրկիլ նաւակին վրայ։ Սարինովիչ տագնադած՝ հազիւ թէ ինքզինքը նաւարանին աշտարակներէն մէկուն մէջը կը ձգէ ու ներսէն դռները կը գոցէ։ Պաշտօնատէրները կը սկսին աղաչել պաղատիլ գործաւորներուն որ հանդարտին, ինայն ան ողորմելոյն, գոնէ կեանքը շնորհեն։ որո՞ւ կ'ըսես․ կը զարնեն տապարներով՝ կը կոտորեն դռները, վեր կը վազեն, ու Սարինովիչն ոտուրներէն բռնած՝ սանդուղներէն վար կը քաշեն, իրենց ձեռքի սուր սուր երկրթէ ճանկերովն ու տէգերովը վիրաւորելով՝ չարաչար կը սպաննեն։

Ի՞նչ լուրը փայլակի պէս տարածուեցաւ քաղաքը․ որը կը խղճար, որը կ'ուրախանար, շատն ալ գիտնալով Սարինովիչին ըրած անգթութիւնները, և մանաւանդ նոյն օրուան չար դիտաւորութիւնները՝ փառք կուտային Իստուծոյ որ այնպիսի մեծ վտանգէ ազատեցան։ Վաղաքին մէջ մնացած մեծամեծները սարսափեցան․ վասն զի ժողովուրդն ալ յայտնի կ'ըսէր թէ աս

Սարինովիչին ըրած պատրաստութիւնները հարկաւ առանց քաղաքին մեծերուն գիտութեանը չէին․ բայց ձեռքերնէն բան մը չէր գար։

Սանին փաստաբանը լսելուն պէս թէ Սարինովիչ սպաննուեր է՝ շիտակ դէպ 'ի նաւարանը գնաց, և հոն ժողովուած դտաւ շատ մը քաղաքացի զինուորներ։ մէկէն հրամայեց Սարթինի անունով ծովակալի փոխանորդին որ զինարանին՝ բալլիքները տայ․ երբոր անիկայ կը դանդաղէր, քովիններուն ըսաւ որ վրան աչք ունենան, հրամայեց որ զանգակը զարնուի՝ որպէս զի գործաւորները սկսին բանիլ, ու դարձաւ ըսաւ Սարթինին․ «Եթէ հինգ վայր կենէն բալլիքները չգան, զինարանին դուռը կ'օտրել կուտամ», և երբոր իրաւցնէ սկսան դուռը ձեռք առնել, բալլիքները եկան։ Սանին բոլոր նաւարանին գլխաւոր տեղուանքը քաղաքացի զինուորներէն պահապաններ դրաւ, ու նաւարանին հրամանատարութիւնը յանձնեց Երացիանի զօրապետին՝ որ արդէն հոն պաշտօնի մէջ էր ու առնուն սիրելի։

Ի՞նչ միջոցին Սարինովիչն ըստած աւստրիական Խտալացի գնդին զօրավարը նաւարանին դիմացի հրապարակը կեցած՝ չէր ուզէր եռագոյն դրօշակին հընազանդիլ․ բայց զօրքը իրենց զէնքերը անոր վրայ դարձնելուն պէս՝ ձայնը քաշեց, ու քիչ մը ատենէն ուրիշ ըսպայից հետ ինքն ալ՝ «Եցցէ Խտալիա», կանչեց։ Պոտայի անունով զօրավարը նոյն ատենն իր զօրքովը նաւարանին մեծ փողոցին մէջ կեցած էր․ ասիկայ երբոր քաղաքացի զօրաց գունդ մը տեսաւ որ հեռուանց կուգար՝ առջի բերանը անտարբեր կեցաւ, ու մօտենալուն պէս հրաման տուաւ իրեններուն որ հրացանները պարպեն անոնց վրայ․ բայց զինուորները զէնքերնին դէպ 'ի վար ծռեցին կեցան, սպայից մէկն ալ թրովը զարկաւ զՊոտային վիրաւորեց․ ան տեսնելուն պէս՝ բոլոր գունդն ալ քաղաքացուց կողմը անցաւ, ու քիչ զօրք մնաց քաղաքին մէկալ կողմերը՝ Իստրիա-

ցւոյ հաւատարիմ, անոնք ալ բոլոր խրուած էին՝ Վինսքի ըստած գնդէն :

Երբոր նաւարանին կողմերը աս գործողութիւններս կ'ըլլային, անդին պաշտօնակալ ըստած իշխանները և քանի մը կտրիճ քաղաքացիք մէկ եղած՝ գնացին Փալֆի քաղաքապետին պալատը, և քաղաքապետը ան միջոցին իր խորհրդականներով խորհրդի նստած էր : Եւ ինչ իշխաններուն զխաւորը, որ էր Վորդեր կոմսը, ըսաւ քաղաքապետին թէ՝ « Վաղաքացւոյ բացարձակ կամքը աս է որ քաղաքին մէջ որչափ գերմանացի զօրք որ կայ՝ ելլեն երթան » : Եւ ինչ բերան քաղաքապետը դէմ կենալ ուզեց . բայց երբոր եկողներուն մէջէն Բէզզանի փառաբանը սկսաւ զօրաւոր խօսքերով սպառնալ որ եթէ աս բանիս չէ ըսուի՝ շատ արիւն պիտի ըլլայ քաղաքին մէջ, քաղաքապետը հրաժարեցաւ իր իշխանութենէն, ու քաղաքը յանձնեց Օլիւի կոմսին՝ որ զինուորական քաղաքապետ ու բերդապետ էր : Օլիւին ալ առջի բերանը շատ դժուարութիւններ ցրցուց քաղաքացւոյ առաջարկութիւններուն դէմ . բայց վերջապէս ամեն ալ յանձն առաւ, և դաշնադրութիւնը գրուեցաւ ու ստորագրուեցաւ՝ աս պայմաններով .

Ա . Եւ վայրկեանէս կը դադրի քաղաքական ու զինուորական կառավարութիւնը՝ թէ ծովային և թէ ցամաքային, և կը յանձնուի Բժամանակեայ կառավարութեան որ պիտի հաստատուի, և առ ժամս հոս ստորագրուող անձանց ձեռքը կը տրուի :

Բ . Վինսքի գնդին զինուորները, խրուած զօրքերը, ցամաքային հրազինուց դունդը, զինուորական ճարտարապետաց գունդը կ'ելլեն քաղաքէս ու բոլոր բերդերէն :

Գ . Բնէն տեսակ պատերազմական նիւթերը Սենետիկ քաղաքին կը մնան :

Դ . Օլիւները անյապաղ ճամբայ պիտի գրուին ծովով դէպ 'ի Թրեստ :

Ե . Սպայից ու զինուորաց ընտանիքը ապահով կերպով կը ճամբէն նոր հաստատուելու Վառաւարութիւնը :

Զ . Բնէնին վնաս մը չըլլար քաղաքական պաշտօնաւորաց՝ թէ խտլացւոյ և թէ օտարազգեաց, ոչ իրենց ընտանեացը և ոչ ստացուածքին :

Է . Սեծապատիւ Օլիւի կոմսը խօսք կուտայ իր պատուոյն վրայ՝ որ ամենէն ետքը ելլէ Սենետիկէն, այսինքն երբ որ վերի պայմանները բոլոր կատարուին : Եւ չոգենաւ մը մասնաւոր կը պատրաստուի իրեն համար, իր հետը եղողներուն և մնացած զինուորներուն համար :

Ը . Որովհետեւ բոլոր ստակները հոս պիտի մնան, զօրքերուն թուակն ու ճամբուն ծախքը միայն քաղաքը կուտայ . տրուելու թուակն է իրեք ամսականը :

Եւ դաշնագիրը կրկին օրինակ ընելէն ետքը՝ երկուքին ալ ստորագրեցին թէ Օլիւի կոմսը և թէ Վաշտօնակալ իշխանները, իրեք հոգի ալ վկայ :

Եւ միջոցին եկաւ Սանին սրբոյն Սարկոսի հրապարակը, ու մէջտեղը կեցած՝ կարճ բայց տաք ու զօրաւոր խօսքերով իմացուց ժողովրդեան թէ նաւարանը մեր ձեռքն է, անով հարկաւ նաեւ աս փառաւոր ու հոյակապ քաղաքը, և առաջարկեց որ կանչուի Սեյնէ հասարակապետութիւն, Սեյնէ աւերբ Սարկոս . ժողովուրդն ալ ամենքը մէկ բերան նոյն ձայնը կրկնեցին մեծ ցնծութեամբ : Եւ կէց ետքը ըսաւ թէ Սենետիկ Ստալիոյ մէկ մասն ըլլալով՝ պէտք է կանչենք նաեւ Սեյնէ Սարկոս, և ան խօսքն ալ անպատմելի ուրախութեամբ կրկնեցին : Եւ ըսան քիչ մը անցաւ, քաղաքապետին պալատէն ալ ծանուցուեցաւ քաղաքին աղատիլը, ու Փալֆի և Օլիւի կոմսերուն հետ եղած օրինաւոր դաշնադրութիւնը : Եւ կրնայ պատմել ան ատեն այն բիւրաւոր ժողովրդեան ուրախութիւնը՝ որ կարծես թէ ինքզինքը կորսնցուցեր էր . . . Օարմանալին աս է որ նոյն ժողովրդեան մեծ մասը մէկէն 'ի մէկ հեղեղի պէս վազեց լեցուեցաւ սրբոյն Սարկոսի եկեղեցին, ու Եւթուածածնայ հրաշագործ պատկերին դիմացն ընկած՝ չէին դիտեր թէ ինչպէս յայտնեն իրենց շնորհակալու-

Թիւնը որ այնպիսի սոսկալի վտանգէ ազատեց քաղաքը, և անանկ անկարծեւ լի յաջողութեամբ դարձուց իրենց նախնեաց սիրելի ու փառաւոր հասարակապետութեան յիշատակը՝ յիսուն տարիէն ետեւ:

Նոյն օրը սկսան մէկէն ՚ի մէկ ՚ի գործ դրուիլ բոլոր այն դաշնագրին պայմանները. առժամանակեայ կառավարութեան գլխաւոր պաշտօնեաներն ընտրուեցան, գերմանացի իշխանաւորներն որ դեռ մնացեր էին՝ ելան գնացին, և Սէնետկոյ աս նոր հասարակապետութիւնը սկսաւ զարմանալի գործունէութեամբ ու խոհեմութեամբ ներքին և արտաքին բարեկարգութեանց ուղղմէն:

Հետզհետէ քանի մը օրուան մէջ բոլոր Սէնետկոյ գաւառին քաղաքներն ալ ազատեցան Ղաւարիոյ ձեռքէն և իրենց հաւանութիւնը տուին Սէնետկոյ հասարակապետութեան առժամանակեայ կառավարութեանը: Սիայն Սերոնա, Սանթուա և ուրիշ մէկ երկու բերդաքաղաքներ մնացին Ղաւարիացւոց ձեռքը, և Սատեցքի սպարապետն ալ Սիլանէն ետքաշուելով՝ հոն ամրացաւ. բայց ինչուան հիմա եղած յաղթութիւններէն ալ կ'իմացուի որ շատ չդիմանար Ստալացւոց բորբոքեալ համաշխարհական եռանդեանը դէմ, ու Ստալիոյ թերակղզին բոլորովին ինքն իշխան կ'ըլլայ:

Սակ մենք՝ որ աս ամէն փոփոխութեց անխուով սրտիւ հանդիսատես եղանք ու պիտի ըլլանք, կրնանք ամենայն կերպով վստահացնել մեր ազգակից եղբարքն որ թէ իբրեւ օտար ու բարեկամ տէրութեան հաւատարիմ հպատակք, և թէ իբրեւ պատուական հայ անունը ըստ կարի անարատ պահողք ճանչցուած ըլլալով ինչուան աս վայրկեանս, ասկէց ետքն ալ պատկառելի ու սիրելի մնանք աս հիւրընկալ երկիրներուն յեղափոխութեանցը մէջ:

Հ. Գ. ԱՅՎ:

ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՏՈՒԱԾ Ը

Խնայողութեան՝ Էրայ:

ՇԱՏ մարդ խնայութիւնը ազահուութեան հետ կը շփոթէ, շատն ալ ազահութիւնը խնայութեան հետ. անոր համար է որ չափաւոր խնայող մարդէն աւելի ազահ ու ձեռքը բաց մարդ կը գտնուի: Մէն մարդ իր վիճակին համեմատ խնայող պիտի ըլլայ, թէ որ կ'ուզէ իր վիճակին ընկած պատուով ալ ապրիլ միշտ. վասն զի ան խնայելովն է որ չափաւոր ինչք ալ կ'ունենայ միշտ ձեռքը: Վիտեմ որ շատ մարդիկ պիտի ըսեն. վաստակ կայ որ խնայութիւն ալ ընենք. շատ մարդ օրը վաստակածով հազիւ կ'ապրի: Չենք ըսեր թէ որ և իցէ երկրի մէջ անգութ թշուառութեան ձեռքը մատնուած խեղճեր չկան, որոնց վաստակածը կշտանալու չի բաւեր. բայց միթէ անդին քիչ մարդ ալ կայ որ իրենք զիրենք զանազան մոլութեանց տուած, առածնին կը վատեն, կամ փուճումով՝ բաներու ստակ կուտան, առանց ծերութիւննին կամ ընտանիքնին մտածելու: Շատ աւուրչեքով աշխատող կայ Փարիզ, որ ամիսը ինչուան 70, 80 ֆրանք կ'առնեն. և սակայն շատերը պարտքի տակ են կամ ստակ մը չունին: Սիւթէ անոնցմէ վար կը մնան խել մը զարդասէր ունայնամիտ մարդիկ, որ ձեռքերնին անցած ստակը հագուստի նման ծանրազին բաներու կուտան. և թէ որ ծոցերնին նայելու ըլլաս, անօթութի կամ պարտք կը գտնես. թող գինովութեան, ստրկով խաղի, անառակութեանց և ուրիշ բաներու համար կորած ստակները: Որ և իցէ մարդ երբեմն պէտք է որ զբօսնու, մաքուր հագուստի կապուի, բայց միշտ իր վիճակին համեմատ՝ որով իր վաստա-